

սակայն վարդան զինքը մեծապէս կը դրուատէ: Զանկա կ'անուանէ «Հօրն համանման», այսինքն վանականի: Հ. Ալիշան այս նմանութիւնը ինքն վանականի: Ոչ միայն ոչ տեսանեմ ժամանեալ զնա այլ եւ բազում ասպարիզօք բացակացեալ» (Յոջբ. Բ): Սակայն կը յաւելու նոյն հեղինակը. «Բայց այս զի թերեւս զի չունիմք ի ձեռին ապացոյց գիտութեան եւ հանճարոյ կերակուսի»: Որչափ ինծի հաւանական կը թուի Արեւելի վարդապետն իւր այս համեմատութիւնը հոս գրական արդիւնքներու տեսակետով չէ ըրած: Այլ ասով ակնարկած է Գանձեկեցոյ ներքին կեանքը, զոր անցուցած է անիկա վանքերու մէջ եւ միայն ծանր հարկին ստիպուած է այդ վայրերէն մեկնել:

(Աւերլ)

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

ՄԱՂԱՔԻՆ ԱՐԵՂԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՍՆ ԱԶԳԻՆ ՆԵՏՈՂԱՅ

Ունինք գրութիւն մը՝ «Պատմութիւն վասն Նետողաց ազգին», որ մեր առջեւ կը պարզէ թաթարներու քառանկու շրջանային լուսնակալութեան պատմութիւնը՝ սկսելով անոնց գլխաւորաբար Հայաստան ըրած ասպատակութիւններէն:

Այն ստոյգ է թէ երկասիրութեան հեղինակը Յովհաննէս Վանականի աշակերտներէն մին է: Վասն զի ստեպ կը հանդիպինք հոն այսպիսի ակնարկութիւններու. «Ի դառն ժամանակիս փայլէր իբրեւ զարեգակն սուրբ հոգի վարդապետն մեր Վանականն յերկիրն արեւելեան երկրորդ արեւելք անուանեալ, էջ 12: «Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ փոխեցաւ ի քրիստոս աւագ եւ փառաւոր վարդապետն մեր Վանականն եւ սուգ մեծ եթող մեզ եւ ոչ միայն մեզ աշակերտելոցս նմա»:

Սակայն անստոյգ կը մնայ թէ Վանականի որ աշակերտին գրչին բեղնաւորութիւն է այն: Գրու-

թեմէս երկու տպագրութիւն կայ եւ երկուքին խորագրին մէջ ալ տարբեր հեղինակներ կը ներկայացուին: Պատկանեանին հրատարակութեան մէջ ընծայուած է Մաղաքիա արեղայի, իսկ երուսաղէմեան հրատարակութիւնը զայն Վարդան Պատմիչին կը վերագրէ: Ո՞վ է ասոնցմէ գործոյս հարազատ ծնողը: Նախ խօսինք վարդանայ նկատմամբ: Երուսաղէմեան հրատարակութեան յառաջբանին մէջ կը գրուի. «Առաջին հատոր նշխարացս Հայ մատենագրութեան փութամբք ի լոյս ընծայել, որ պատմէ զծագմանէն եւ զբարոյից եւ զպատերազմաց թաթարաց: Եւ գրեալ է վարդանայ պատմի... Ի 1247 եւ ընդօրինակեալ 1272...: Օրինակս չունի առանձին յիշատակարան զգորդէն, սակայն ի լուսանցս օրինակին ուրեք ուրեք տեսանի գրեալ նովին ձեռագրով Ողորմեա՛ տէր վարդանա ծառայի քո»: Նա՛ եւս կից է օրինակս Միխայէլի Ասորոց կաթողիկոսի ժամանակագրութեանն, որ յայտնի թարգմանութիւն է նորին վարդանայ ի յիշատակարանին ծանուցեալ: Եւ լեզու եւ ընթացք պատմութեանն իսկ վկայեն զսառնութիւնը հեղինակութիւն... եւ մասն համարի պատմութեան Հայոց»:

Ապացոյցներս տկար կ'երեւան ինծի: ... Լուսանցքներու մէջ յիշատակուած վարդան անուն անձը կարելի չէ ըստ իս նշնանցնել վարդան Պատմիչի հետ, այլ այդ «Տէր վարդան»ը յիշատականին մէջ անուանուած վարդան փափաշատականին կ'ըլլայ գործքին օրինակութեան է, որ կամակից կ'ըլլայ գործքին օրինակութեան՝ զոր ի գլուխ կը հանէ Գրիգոր «սպաթեան» զոր ի գլուխ կը հանէ Գրիգոր «սպաթեան» զոր ի նշնանութիւնը հոս նկատի չի սաւոր բանին: Գրի նշնանութիւնը հոս նկատի չի կրնար առնուիլ, այլապէս հակառակ Գրիգորի յայտնի վկայութեան՝ պիտի ըսուէր թէ Գրիգոր զայն չէ օրինակած:

Բ. Նշնանքս՝ որովհետեւ Միխայէլ Ասորոց ժամանակագրութեան ետեւը զետեղուած է գրութիւնս, ասկէ կարելի չէ հետեւցնել թէ նոյն հեղինակին գրչէն ելած է նաեւ սկզբնագիրը:

Գ. վարդանի Պատմագրութեան եւ Նետողաց պատմութեան լեզուններն իրարմէ չափազանց տարբեր են: Դուրս հանելով Հուլաւու խանի տեսութեան պատմութիւնն եւ ուրիշ մեկ քանի փոքր հատածներ՝ վարդանայ լեզուն պարզ է եւ մաքուր, մինչդեռ Նետողաց պատմութեան հեղինակը ռամկօրէն լեզուն մեծ ներկայացուցիչներէն մին կը հանդիսանայ, ինչպէս արդէն Հ. Վ. Յովհաննէսն ուշագիւր եղած է:

1 Հետազոտութիւնք, էջ 242 եւ 152-55,

Բաղան բառերու հաւաքում մը, զոր իւր պատմութեան մէջ յառաջ բերած է, համո. «Վասն ցուցման կերպարանաց թաթարն բացատրութիւն սակաւ», էջ 149: Մաղաքիա արեղայի Պատմութիւն վասն ազգին Նետողաց ի լոյս ընծայեաց Գ. Պ. Ս. Պետերբուրգ 1870, էջ 12:

վերջին խօսքիս վրայ այնչափ շատ չեմ ծանրանար, վասն զի Երուսաղէմեան հրատարակութեան մէջ կը պակսի, բայց առաջնոյն ոյժը մեծ է, մանաւանդ երբ վարդան «փառաւոր աշակերտ» կը կոչուի, որովհետեւ անոր պէս անձ մը ինքզինքն այսպէս պիտի չգովէր:

Դ. Ի վերջոյ պիտի յաւելում թէ Նետողաց պատմութեան մէջ կան դէպքեր, որոնք 1279—1271էն ետքը հանդիպած են եւ այս միջոցին վարդան արդէն վախճանած էր:

Այսպէս ոչ արտաքին եւ ոչ ներքին ապացոյցներ ունինք գրութեանս հեղինակ Արեւելցին վարդան դնելու:

Արդ ո՞վ է հարազատ գրիչն երկիս: Հ. Չամչեան¹ եւ անոր հետեւելով Բ. Պատկանեան², Բրոսէ³, Հ. Ղեւոնդ Յովնանեան⁴, Զարբանէլեան⁵ եւ Ալիշան⁶ մատենական գրիչը կ'անուանեն Մաղաքիա արեղայ:

Անձ մը, որուն պատմութիւնը թանձր քողով ծածկուած է: Վարդան, Վիրակոս եւ Ստ. Օրբէլեան, որոնց կը պարտինք Յ. Վանականի աշակերտներու անունները, չեն յիշեր Մաղաքիա անուն անձ մը: Չամչեան թէ ինչ աղբիւրէ գիտէ զայն, այդ ինձի կը մնայ անծանօթ:

«Նետողաց պատմութեան» հեղինակն ապրած ըլլալու է ժամանակ մը առ ոտս Վանականի եւ ապա քաշուած վայր մը ու հոն օգտուելով վարդանի եւ Վիրակոսի պատմութիւններէն ու Միխայէլի թարգմանութեան կցուած յիշատակարանէն գրած է թաթարաց պատմութիւնը՝ հիւսելով իւր անձնական փորձառութիւններն ու ծանօթութիւնները: Լեզուն եւ ժամանակակից պատմագիրներու համաբաժին յարգանքն առ Հեթում թագաւոր (1224—1268) եւ կոստանդին Վաթողիկոս եւ սէրն առ Յովհաննէս Վանական ու անոր աշակերտները կ'ապացուցանեն թէ գրութիւնս ԺԳ.—ԺԴ. դարու գործք է: Նոյն ապացոյցը կ'ընձեռէ եւ Նիւթը:

Պատմագրութիւնս ունի իւր յատուկ արժէքն ու կարեւորութիւնը: Թաթարական պատմութեան համար մանաւանդ շատ թանկարժէք է եւ շահաւէտ:

¹ Պատմ. Հայ. Ա. էջ 16. Գ. 187:

² Հմմտ. իրենց թարգմանութիւնները:

³ Հետազոտութիւնք, էջ 239:

⁴ Պատմ. Հայկ. Դպր. հտ. Բ. 1878, էջ 152:

⁵ Հայապատում Ա., էջ 278:

Ձեռագիրներ կը գտնուին Վենետ. Միխ. Հայրերու քով եւ Երուսաղէմ: Հրատարակութիւն ունեցած է երկու անգամ ի Պետերբուրգ 1870, յերուսաղէմ 1870 թն:

Թարգմանութիւններ կատարած են Բրոսէ գաղղիներէն 1851 թն, իսկ ռուսներէն լեզուա Պատկանեան 1871 թն:

Հ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ

Պ Ա Յ Մ Ա Կ Ա Ն

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿ

ՀԱՄԵՍԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄ-ՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

(Հարսնականութիւն)

2. Ժողովրդական աւանդութիւն:

Արայի Երբ դարու առանձնայատուկ պատկերին վերլուծումն տալէն յետոյ՝ բնականաբար խնդիր պիտի ծագի թէ կարելի է առասպելիս հետքերը գտնել նաեւ ներկայ հայ ժողովրդեան զրոյցներուն մէջ:

Հարցմանս դրական պատասխան կու տայ Ե. Լալայեանց հրատարակելով Արայի մասին ընդարձակ աւանդավէպ մը¹, զոր իրեն Սահակ Սաֆարեան անունով կարնեցի հարիւրամեայ ծերունի մը պատմէր է եղեր: Սաֆարեան զայն Մշոյ Հայերէն լսեր է եղեր եւ պատմուածքն ալ զանազան գաւառաբարբառներով խառն ըլլալուն՝ Լալայեանց պատշաճ տեսեր է հրատարակութեան մէջ լեզուին միտ չդնել՝ ի հարկէ առանց զրոյցին նկարագրական գաղափարներն ու ասուլիքները զոհելու: Որչափ որ ալ աւանդավէպս շատ հետաքրքրական նորութիւններ կը պարուշատ հետաքրքրելու փափկազգաց եւ նակէ եւ իր շատ մը գողտրիկ փափկազգաց եւ վսեմ հայեացքներով հայ ժողովրդական արձակ բանաստեղծութիւններուն լաւագոյններու կարգը թերեւս կարելի ըլլայ դասել, բայց կը ցաւինք որ Լալայեանցի տուած երաշխաւորու-

¹ Աղբ. Հանդէս, Թիֆլիս 1902, էջ 44—59:

